

ТЕКСТОФОРМУЮЧІ ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКА

Галина Олейнікова

кандидат філологічних наук, доцент

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Текстом як лінгвістичним феноменом почали цікавитися більше ста років тому. Саме слово «текст» має латинське походження і походить від латинського дієслова «*textere*», що означає - тканину, плести, сплітати [7, с. 3].

На думку С. М. Шакірова, феномен художнього тексту полягає у принциповій невичерпності виражених у ньому смислів та ідей: кожне нове прочитання збільшує простір розуміння [10].

Дійсно, ряд дослідників (Валгіна 2004, Псурцев 2008, Кухаренко 2018 та ін.) погоджуються, що висока інформативність, образність і здатність містити в собі приховані смисли є характерними особливостями художнього тексту, і виділяють цей вид тексту серед інших.

Різноманітні вираження художнього тексту, його імплікативність обумовлюють ряд специфічних рис, властивих його назві, адже назва, з точки зору І.Р. Гальперіна, – це «компресований, нерозкритий зміст тексту» [3, с. 133], а середовище художнього тексту створює додаткове навантаження на сильні текстові позиції. Додаткове навантаження, на думку Н.А. Кожині, полягає в тому, що в художньому тексті «назва служить одночасно ім'ям художнього твору та індивідуально-авторським висловлюванням про нього» [5, с. 10].

«Художній текст створюється як унікальний, *ad hoc* сконструйований знак особливого змісту» [11]. Від першого і до останнього речення художній твір будується відповідно до початкового задуму автора. Кожне слово, словосполучення, речення відповідає цілому авторському задуму. Зрозуміти, інтерпретувати і розгадати смислове навантаження всього художнього тексту можна тільки через єдність форми і змісту. З вищесказаного формується мета даної статті – розкрити суть і значимість заголовка в художньому творі і розглянути його функціональне навантаження на читача.

Особливість художнього твору полягає в тому, що це замкнений простір, в якому початок і кінець зливаються воедино відповідно до початкового задуму автора. Авторський задум виступає, по своїй суті, в ролі основного принципу побудови художнього твору і перш за все проявляється на всіх рівнях – від побудови окремих речень до розвитку сюжетної лінії – змушують читача уважно стежити за розповіддю, передбачаючи її рух в тому чи іншому напрямку.

Текст художнього жанру це свого роду сукупність системних знаків, які, у свою чергу, ускладнюються смисловими авторськими конфігураціями додаткових значень і які, в сумі своїй, т. б. за обсягом закладеної в них інформації, істотно перевершують сенс лексем, що входять до його складу. Кожен новий розповідний фон, подія або явище ускладнюється багатьма факторами, останні і створюють унікальність художнього твору, визначаючи його естетичну значимість. Як працює дана система, і яким чином художній твір впливає на читача?

Вплив на читацьку зацікавленість починається з перших літер, перших складів, перших слів, а саме з заголовка. Звернемо увагу на перший структурний елемент будь-якого художнього твору – заголовок і проаналізуємо його функціональне навантаження у творах жанру наукової фантастики, з метою продемонструвати фрактальність, незвичайність і неординарність заголовка.

Назва тексту, особливо художнього тексту, являє собою складний феномен. Назву також відносять до «сильної позиції» тексту. Даний термін походить від теорії фонем і фонетичних чергувань І. А. Бодуена де Куртене. Однак, у подальшому цей термін стали застосовувати і по відношенню до тексту. У сучасній лінгвістиці тексту під сильними позиціями розуміють «специфічну організацію тексту, що забезпечує висунання на перший план найважливіших смислів тексту ... встановлення ієрархії смислів, фокусування уваги на

найважливішому, посилення емоційності та естетичного ефекту, встановлення значущих зв'язків між елементами суміжними і дистанційними, що належать одному і різним рівням забезпечення зв'язності тексту і його запам'ятовуваності» [1, с. 23].

Проблема визначення статусу заголовка по відношенню до тексту все ще вважається дискусійним питанням. Так, існують вагомі аргументи на користь самостійності заголовка, а саме здатність заголовка до самостійного існування поза текстом, уявлення про назву як про елемент тексту, питання функціональної характеристики заголовків та інші.

Питання функціональної характеристики назв текстів різної жанрової специфіки широко представлені в науково-дослідній літературі [Богданова 2009, Дімірова 2006, Кухаренко 2018 і ін.]. При цьому художній текст як самостійний жанр тексту визначає особливості функціональної характеристики назв. В рамках даної проблеми багато дослідників сходяться на тому, що можна виділити наступні основні функції заголовка художнього тексту, які, у свою чергу, є відображенням зв'язків, існуючих між заголовком і текстом:

- номінативна функція (яка називає). Номінативна функція властива всім назвами і історично є первинною функцією заголовка тексту;
- графічно-видільна функція: дана функція назв виражається в тому, що сама назва виділяється з простору тексту, це здійснюється за допомогою графічних засобів - позиції заголовка перед текстом, шрифту і т. д.;
- інформативна функція: всяка назва несе в собі інформацію про текст, який вона відкриває;
- атрактивна функція. На думку О.Ю. Богданової, атрактивна функція заголовка реалізується через залучення уваги і виникнення інтересу у читача до прочитання тексту в цілому, і в різних випадках вона виражена менш або більш яскраво [2].
- прогностична функція. Необхідно відзначити, що в деяких дослідженнях дана функція називається проспективна, тобто заголовок спрямовує основний текст на розвиток названої теми, відводячи йому роль ланки, яка конкретизує, пояснює.

Зазначені вище функції не рівнозначні для кожного конкретного заголовка кожного конкретного художнього тексту. Розглянемо реалізацію заголовків на прикладах назв творів науково-фантастичного жанру. Для аналізу було взято 8 науково-фантастичних романів і 12 оповідань.

1. Інформативна функція проявляється в номінативній функції заголовка. Заголовок називає текст за однією з його ознак – за загальною темою: «*The Time Machine*» by G. Wells, «*Jupiter Five*» by A.C. Clarke, «*Betelgeuse Bridge*» by W. Tenn.

Читач сам інтерпретує сюжет вигаданої розповіді, як інтерпретатор виступає автор, адаптуючи своє вигадане квазіреальне оповідання до уявлень читача про реальні події та явища, які оточують читача в навколишньому світі.

2. Експліцитна функція, використання емоційно-оцінних слів в їхніх метафоричних значеннях або через ретроспективне переосмислення оцінки: «*The Middle of Nowhere*» by F. Pohl, «*The Door into Summer*» by R.A. Heinlein, «*Foundation*» by I. Asimov.

Будь-який крок читацького сприйняття забезпечує доступ до певного рівня інформаційного поля художнього тексту, і тільки той читач, який здатний пройти через всі ступені чуттєво-раціональних форм осмислення, може зрозуміти і оцінити твір в цілому [4]. Завдяки подібній назві твору, читач розуміє, що події, описані в художньому тексті, - це вигадка, але вигадка, яка для читача знаходиться на межі реальності.

3. Функція переконання – заголовок впливає на формування у читача певної думки з приводу подальшого читання і його зацікавленості до і після прочитання: «*The Invisible Man*» by G. Wells, «*First Contact*» by M. Leinster, «*Arena*» by F. Brown.

Незважаючи на свою коротку форму та ізольоване становище по відношенню до всього тексту, заголовок відіграє дуже важливу роль, виступає як засіб вираження концепту даного тексту. Т.В.Романова вводить поняття концепт-назва – концепт-мінімум і концепт-

максимум. Концепт-мінімум – це зміст і обсяг заголовка на вході (до прочитання) твору, концепт-максимум – це на виході, після прочитання [8, с. 217]. Автори виносять в заголовок своїх творінь лише те, що, в їхньому уявленні, є найважливішим для розуміння основної ідеї. Так, письменник створює в художньому тексті якусь модель уявної дійсності, яка покликана відповідати реальній. У фантастичній літературі автори зображують альтернативні світи, що відрізняються від будь-яких з відомих культур. Їхнє створення відбувається за допомогою квазітермінів, нових концептів, фреймів і понять, нових лексичних одиниць, утворюючи своєрідну фрактальність, і які, як правило, часто сконцентровані в самому заголовку: «The War of the Worlds» by G. Wells, «The Seeds of Time» by J. Wynham, «The Middle of Nowhere» by F. Pohl, «The Artifact Business» by R. Silverberg.

Крім вищенаведених позицій заголовка щодо тексту – «до» і «після», заголовок може неодноразово повторюватися в самому масиві твору, виконуючи функцію зв'язності, яка також чітко відстежується через використання власних назв у заголовках. «Ім'я, багаторазово повторюючись в рамках контексту, вбирає в себе семантику оточення і набуває семантичної значущості і місткості» [7, с. 127].

Варто зазначити, що розмаїття і численність функцій заголовка пов'язані з тим, що він виступає актуалізатором практично всіх текстових категорій – категорії номінативності, модальності, завершеності, перспекції і прагматичності [7].

Підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що сама назва є актуалізатором всіх текстових категорій, має тісний семантичний і композиційно-змістовний зв'язок з текстом художнього твору. Перебуваючи в «сильній текстовій позиції», назва відкриває текст художнього твору і орієнтує читача на зміст. У процесі розкриття основної ідеї твору за допомогою зв'язку між текстом і заголовком породжуються нові смислові повідомлення, що змінюють уявлення читача про зміст художнього твору. Заголовки художніх текстів виконують ряд функцій, що відображають зв'язок між назвою і текстом.

1. Арнольд И.В. (1999). *Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста*. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб. статей. Спб.: СПбГУ. 355 с.

2. Богданова О.Ю. (2007). *Лингвостилистический анализ заголовка как элемента англоязычного текста*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/lingvostilisticheskiy-analiz-zagolovka-kak-elementa-angloyazychnogo-teksta>

3. Гальперин И.Р. (2007). *Текст как объект лингвистического исследования*. УРСС (КомКнига). 138 с.

4. Глазунова О.И. (2012). *Синергетика творчества: опыт анализа художественного текста*. Москва. 344с.

5. Кожина Н.А. (1988). *Заглавие художественного произведения: онтология, функции, параметры типологии*. Проблемы структурной лингвистики. М.: Наука, 1988. С. 167-183.

6. Кольцова Л.М. (2007). *Заголовок в структуре художественного текста*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zagolovok-v-strukture-hudozhestvennogo-teksta/viewer>

7. Кухаренко В.А. (2018). *Текст и его структура*. Москва: Флинта. 185 с.

8. Романова Т.В. *Категория модальности в свете когнитивной лингвистики*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kategoriya-modalnosti-v-svete-kognitivnoy-lingvistiki>

9. Фоменко Е.Г. (2015). *Синергетические исследования художественного текста: проблемы и перспективы*. Вип. №17. Том 2. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v17/part_2/32.pdf

10. Шакиров С. М. (2014). *Текст и его интерпретация* URL: http://www.un.csu.ru>gazeta/74/1227_1.html.

11. Шкловский В. Б. (1983). *О теории прозы*. М.: Советский писатель. С. 31